

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

[Bespreking van: A.J. Veltman-van den Bos, J. de Vet (2009) Par Amitié: de vriendenrol van Petronella Moens]

van Gemert, L.

Publication date

2011

Document Version

Final published version

Published in

Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Gemert, L. (2011). [Bespreking van: A.J. Veltman-van den Bos, J. de Vet (2009) Par Amitié: de vriendenrol van Petronella Moens]. *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 126(1), 107-108. <http://www.persistent-identifier.nl?identifier=URN:NBN:NL:UI:10-1-108277>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

boomed migration flows were increasingly large-scale and complex with traditional local rural immigration complemented by longer distance, better-off movement from other Belgian cities and from abroad – including France and later the Netherlands and Belgium. During this period newcomers came to dominate the new sectors of the economy either as casual workers in the port or as entrepreneurs. Thus the post-Napoleonic influx of foreign businessmen and merchants laid the foundations for some of the port's leading trading companies. Newcomers – mostly young, single individuals – found it easy to integrate through family or occupational networks (regional connections less important): and there was reduced outmigration. However, in the 1840s rising rural distress in Belgium often spawned family and older age mobility which swamped the reception mechanisms and provoked a terrible crisis of unemployment, poverty, housing shortages and immiseration, so brilliantly described some years ago by Catharina Lis. For the early nineteenth century Winter's study carefully delineates – often through case histories – the different mobility profiles of the main categories of immigrants.

There is much then to admire in this book which is clearly presented, heavily documented, and rigorously argued, often with useful comparative evidence. Personally, I would quibble at Winter's criticism of the concepts of *subsistence* and *betterment* migrants (which I proposed in 1972). It was never intended that they should be seen as exclusive categories, and the idea did at least make some attempt to link migration flows to integration processes on the lines Winter herself pursues so effectively in this volume. I would also have liked her to discuss rather more the new processes of integration mechanism emerging from the eighteenth century. There are good accounts of the family, occupations and lodging houses, but more could have been said about public drinking houses, new commercial labour exchanges, voluntary associations such as the freemasons and mutual aid clubs, the Church and philanthropic organisations.

If there had been space, the theme of competing migration fields raised for the late eighteenth century could have been followed up in the early nineteenth century: was Antwerp's gain, Gent's loss? Nonetheless, this is a major study which all European urban historians as well as migration specialists, will need to read and ponder.

PETER CLARK,
UNIVERSITY OF HELSINKI

Veltman-van den Bos, Ans J., Vet, Jan de, *Par Amitié. De Vriendenrol van Petronella Moens* (Nijmegen: Vantilt, 2009, 479 blz., ISBN 978 94 6004 014 6).

Alba amicorum, vriendenboeken, zijn vaak rijke bronnen voor netwerkonderzoek, zeker als de bezitter zelf belang hechtte aan het verzamelen van inscripties van vrienden, bekenden en familie. De schrijfster Petronella Moens (1762-1843), een van de boegbeelden van de late Nederlandse Verlichting, was zo'n fanatiek verzamelaarster van gedenkentjes van contacten. Bekend was althans dat ze een album bijhield, getiteld *Vriendenrol*. In 1989 dook dit manuscript op in een archief van de familie Moens. Het was in zeer goede staat en werd via de Stichting Petronella Moens ter beschikking gesteld aan de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, die het in facsimile op haar website publiceerde (zie: <http://www.petronella-moens.nl/vriendenrol.htm>). Intussen maakten twee Moens-deskundigen, Ans J. Veltman-van den Bos en Jan de Vet, studie van de tekst en zijn context, onder meer met steun van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Het resultaat is een zorgvuldig getranscribeerde en becommentarieerde uitgave van de vriendenlijst, met als titel zijn motto, *Par Amitié*.

Moens' album omspannt maar liefst 54 jaar, van 1786 tot 1840, en geeft daardoor een goede indruk van haar voornaamste drijfveer: geduldig voortbouwen aan een zo groot mogelijk netwerk. De in-

scriptoren betuigden haar steevast hun persoonlijk respect, wat weer in dienst stond van bevestiging van haar positie van gehandicapte (ze was zeer slechtziend) en ongehuwde maar niettemin krachtadig zelfstandige auteur met een boodschap voor het vaderland. Die boodschap werd vooral door de idealen van de Maatschappij voor Nut van 't Algemeen gedragen; Moens kwam uit die kringen en droeg de algemene ontwikkeling van de gehele Nederlandse bevolking een zeer warm hart toe. Daarnaast deed ze ook in *politicis* van zich horen, met name tijdens het laatste decennium van de achttiende eeuw.

Het album maakt zichtbaar welke relaties de bezitster zo graag bevestigd wilde zien. De twee editoren komen tot de aannemelijke conclusie dat de 165 bijdragen (106 van een man, 55 van een vrouw, vier van onbekende hand) tot stand kwamen op basis van het principe 'voor wat hoort wat' (44): Moens schreef – meestal via haar secretaresse, een enkele maal in haar eigen spijkerachtige schrift – een gedicht of een briefje voor iemand en gaf daarbij het album, met het verzoek om een tekst. Ze 'plaatste' dus 'zoiets als een bestelling' (78). Onbekend is wie weigerde, maar wel responderden vriendinnen (zoals haar *partner in writing* van het vroege uur, Adriana van Overstraten) en families, predikanten en leraren, personen uit de literaire wereld (bijvoorbeeld Wolff en Deken, Tollens, Bilderdijk en Mastenbroek) en uit andere maatschappelijke milieus, zoals politici, juristen, bestuurders en notarissen.

Moens koos dus tamelijk breed – kennelijk kien op elke bruikbare intermediair of autoriteit en in elk geval op waarborg tegen eigen isolement. Of de belangenbehartiging ook concreet aantoonbaar is en of ze wederzijds was, is moeilijker te zeggen omdat het begrip vriendschap dat alom in de uitgelokte reacties uitgedragen wordt een veelzijdig fenomeen is. Nu eens lijken de bijdragen op een zakelijk contact te duiden, dan weer op belangeloze sympathie en dienstverlening. De editoren proberen steeds de omstandigheden in kwestie te achterhalen, maar zelden is het mogelijk precies de

vinger op de situatie te leggen en constatering als het meeliften op Moens' roem (door David Schindler, medegenootschapslid van *Studium Scientiarum Genitrix*, 83-84) of de hoop op eeuwige vriendschap na de dood (bij Anna Maria Moens, geen familie, 128-130) laat het materiaal zelden toe.

De uitgave is rijk gedocumenteerd. Het eerste hoofdstuk schetst panoramisch de status quo van het Moens-onderzoek in het algemeen en van haar *Vriendenrol* en vervolgens van de humanistische achtergrond van de *alba amicorum*-traditie. *Par Amitié* blijkt behoorlijk uniek, omdat Moens zich niet beperkt tot een of enkele bepaalde groepen contribuanten, maar die overal vandaan haalt. Dit overvloedige naast-elkaar-bestaan is voor Moens-kenners vertrouwd: diversiteit van genre en onderwerp kenmerkt haar hele oeuvre. De editoren delen de inscriptoren in in de hierboven genoemde categorieën. Dit op instigatie van Moens zelf, die haar bestellingen niet chronologisch maar in groepen liet noteren en de contribuanten dus hun plaats gaf. Vanaf het tweede hoofdstuk concentreren de editoren zich op afzonderlijke thema's. Ze bespreken het fenomeen vriendschap als West-Europees cultureel verschijnsel. Daarbij wordt breed rondom Moens gecirkeld, bijvoorbeeld naar de klassieke Oudheid en de Nederlandse en Duitse Verlichting. Daarna volgen Moens' slechtziendheid als motief in de *Vriendenrol* en een beschouwing over de diversiteit in stijl en niveau van de versvormen in de bundel.

De aanpak resulteert – zoals de editoren ook aangeven – onvermijdelijk in overlap tussen de hoofdstukken, omdat steeds Moens en de inscriptoren het convergerende punt zijn. Maar de zorgvuldigheid waarmee Veltman-Van den Bos en De Vet te werk zijn gegaan, maakt dat goed. Ze betalen Moens met gelijke munt terug voor haar inspanningen. Dat doet ook uitgever Vantilt met de haar scherpe afbeeldingen van het handschrift. Menig poëziealbum was een slechter lot beschoren.

LIA VAN GEMERT,
UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM